

Олена Миколаївна ПОЛІЩУК,

канд. юрид. наук, асистент кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія»

ДИСПОЗИТИВНІСТЬ ТА ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА І КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Проголошена в Україні система прав та свобод, у відповідності з міжнародними стандартами прав людини, в значній мірі залишається сферою бажаного, а не дійсного [1, с. 3]. Особливо яскраво згадана невідповідність проявляється у сфері кримінальної юстиції.

Сьогодні кримінальне законодавство України, базуючись на пляді певних принципів, залишається все більше орієнтованим на забезпечення прав суб'єктів злочину, аніж потерпілих. Для хоча б часткового виправлення цієї викривленої тенденції, утвердження гомеостазу захисту прав всіх суб'єктів кримінально-правового конфлікту варто переосмислити місце диспозитивності серед принципів кримінального законодавства та кримінальної політики.

По-перше, необхідно мати чітке уявлення, що таке принцип кримінального законодавства та права, чи є між ними відмінність; по-друге, що є принципом кримінальної політики та в чому полягає відмінність/співвідношення принципів кримінального законодавства та політики; та по-третє, яке місце займає диспозитивність серед принципів кримінального законодавства та кримінальної політики.

Будь-яка діяльність повинна спиратися на певні керівні ідеї, особливо якщо це стосується кримінально-правового регулювання або кримінальної політики. Як слушно вказує П. Л. Фріс, політика, для того щоб виправдати своє призначення, повинна бути принциповою, мати систему керівних ідей — систему певних принципів [2, с. 78]. Аналогічно видається і ситуація в кримінальному законодавстві: неможливо досягти позитивного результату у сфері боротьби зі злочинністю за відсутності відправних положень, керівних ідей — принципів.

Під принципами розуміються основні ідеї, керівні положення, що складають зміст та напрямки правового регулювання. Вони кладуться в основу створення та реалізації діючого права, орієнтовані на подальшу демократизацію всіх сфер суспільного життя, формування правової держави. Зазвичай виділяються галузеві принципи,

міжгалузеві та загальноправові [3, с. 77]. Під загальними принципами Ж. Л. Бержель розуміє положення (правила) об'єктивного права (а не природного чи ідеального права), які можуть бути відображеними або можуть не бути відображеними в текстах позитивного права [4, с. 168]. Таким чином, принципи кримінального законодавства та принципи кримінально-правової політики можуть не збігатися, хоча б з огляду на динамізм та певну контрверсійність розвитку тенденцій у сфері кримінально-правової політики та відповідну складність імплементації новел у кримінальне законодавство.

З приводу переліку, належності та контенту принципів у кримінально-правовій сфері однастайності у науковців не склалося. Найбільшу увагу принципам кримінального права, політики та законодавства приділяли Ю. Є. Пудовочкін та С. С. Пірвагідов, В. В. Мальцев, С. Г. Келіна та В. М. Кудрявцев, М. Й. Коржанський, Г. О. Кригер, П. А. Фефелов, П. Л. Фріс та інші.

Сучасні дослідження принципів у кримінально-правовій сфері належать В. О. Гацелюку, Д. А. Шевченко, М. І. Хавронюку, В. Харченко та іншим авторам.

Методологічно вірним видається підхід до проблематики принципів кримінально-правової політики, запропонований Н. О. Лопашенко [5, с. 231]. На думку автора, кримінально-правова політика будується на тих самих принципах, що й будь-яка інша правова політика. Останні, у свою чергу, сформульовані в загальній теорії права. До таких принципів слід віднести: соціальну обумовленість, наукову обґрунтованість, стійкість та передбачуваність, легітимність, гуманізм та моральність, справедливість, гласність, поєднання інтересів особи та держави, пріоритет прав людини, відповідність міжнародним стандартам. Всі ці принципи можна назвати загальними принципами кримінально-правової політики [6]. До спеціальних принципів кримінально-правової політики, специфічних тільки для неї, згадана авторка відносить принцип економії кримінальної репресії та принцип невідворотності кримінальної відповідальності.

З огляду на подану класифікацію принципів кримінально-правової політики стає очевидним, що деякі з них є принципами кримінального законодавства або права. Не приділяючи багато уваги цитуванню та детальному розгляду позицій авторів з проблематики співвідношення принципів кримінального права, законодавства та кримінально-правової політики, задля зниження компілятивності наукового доробку, окреслимо власну позицію з цього приводу:

1) задля розгляду принципів кримінального права та законодавства ми не робимо різниці між цими двома поняттями, ототожнюючи в згаданому окресленому аспекті кримінальне право та законодавство, що в даному випадку співвідносяться як зміст та форма і мають в ідеалі збігатися;

2) принципи кримінального законодавства та принципи кримінально-правової політики мають корелятивний зв'язок. Принципи кримінального законодавства — це позитивне вираження основоположних засад кримінального законодавства в КК України, результати впровадження в дію кримінально-правової політики певного історичного проміжку часу, а принципи кримінально-правової політики, які включають в себе принципи кримінального законодавства як складові, не обов'язково усі закріплені в КК України, а можуть міститися й у інших нормативно-правових актах. Наприклад, у Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, Концепції реформування кримінальної юстиції України, Римському статуті Міжнародного кримінального суду.

За влучним виразом П. Л. Фріса, первинною завжди є політика (у т. ч. кримінально-правова), яка визначає зміст, напрямки, методи і т. ін. конкретного інструментарію її реалізації. Якщо розглядати право як атрибут політики (а так воно і є насправді), то очевидним є те, що основоположні принципи політики одночасно є фундаментальними принципами права [2, с. 80, 82]. Дозволимо собі погодитися з думкою цього автора.

Специфічність кримінально-правової політики проявляється найбільш чітко при погляді на ті спеціальні принципи, які відрізняють її від інших, а саме (за класифікацією П. Л. Фріса [2, с. 84]): 1) принцип відповідності кримінально-правової політики іншим елементам політики у сфері боротьби зі злочинністю; 2) принцип врахування (відповідності) соціально-правової психології; 3) принцип диференціації й індивідуалізації відповідальності та покарання; 4) принцип економії репресії; 5) принцип доцільності; 5) принцип невідворотності відповідальності; 6) принцип соціальної справедливості.

Система кримінальної юстиції без згаданих принципів була б ригідною, крім того, без надання законодавчої можливості ряду суб'єктів можливості вибору варіанта поведінки, прийняття кримінально-значущих рішень ця система була б неповною. З цього приводу В. О. Гацелюк визначає, що диспозитивність матеріальних галузей права (кримінального права, зокрема) суттєво поступається за своїм об'ємом диспозитивності, що властива процесуальним галузям права (наприклад, кримінально-процесуальному), але вона все ж потре-

бує формування та застосування відповідних правових інститутів [7, с. 7]. Тож необхідно визначити місце диспозитивності серед спеціально-правових принципів кримінально-правової політики, більшість з яких є принципами кримінального законодавства.

Диспозитивність розуміється нами як міжгалузевий принцип кримінального законодавства. Згадане обумовлене тим, що диспозитивність властива й іншим матеріальним галузям права, а в рамках кримінально-процесуального права — диспозитивність вже знайшла законодавче закріплення, чим поставлена крапка у питанні існування згаданого принципу. А для кримінального законодавства місце диспозитивності в системі його принципів все ще залишається відкритим.

Диспозитивність пов'язується з формально вільним волевиявленням потерпілої особи, що має кримінально-правове значення. Слід визнати, що про диспозитивність йдеться при розгляді 1) інституту приватного кримінального переслідування; 2) інституту примирення (статті 46, 65, 75 КК України); 3) згоди потерпілого на спричинення шкоди. Усі ці аспекти прояву диспозитивності виникають в рамках загальних кримінально-правових охоронних відносин. В рамках сучасного змісту КК України диспозитивність обмежена першими двома проявами.

У зв'язку з цим виникає ряд спірних питань щодо співвідношення проявів принципу диспозитивності в кримінальному законодавстві з деякими іншими спеціальними принципами. Ми торкнемося співвідношення диспозитивності з принципом справедливості (соціальної справедливості).

Принцип справедливості видається одним з центральних для всієї системи принципів кримінального законодавства та кримінально-правової політики. Невипадково цей принцип привертає увагу науковців, зокрема А. Л. Вязова, С. О. Галактіонова, О. Ю. Буніна, М. В. Коновальчук, С. М. Сабаніна, В. А. Крука, А. І. Лазуткіна та інших.

Ще Чезаре Беккарія у своєму трактаті підкреслив, що соціально справедливість можна визначити лише на підставі аналізу складних та постійно змінюваних відносин суспільного життя [8, с. 87].

Як вказує С. О. Галактіонов, справедливість як принцип кримінального права пронизує всі кримінально-правові норми та виконує інтегративну роль в системі кримінально-правових принципів, наповнюючи змістом всі кримінально-правові інститути та норми. Справедливість обґрунтовує інші принципи, визначає межі їх дії та співвідношення в конкретних історичних умовах, виступає ар-

бітром при вирішенні правових спорів [9]. Більше того, на думку згаданого автора, принцип справедливості, хоча і закріплений в КК РФ, але розкритий не повністю, у зв'язку з чим збіднюється його зміст.

Автор, як вбачається, мав на увазі необхідність направлення вектора справедливості не тільки на суб'єкта злочину, але й на потерпілого. Принцип справедливості, як доповнює О. І. Чучаєв, має й інший аспект — справедливість кримінального закону та його застосування не тільки по відношенню до тих осіб, які скоїли злочини, але й по відношенню до тих, хто постраждав від них або скоїв суспільно небезпечне діяння в стані неосудності [10, с. 13, 14].

П. Л. Фріс також акцентує на цьому аспекті свою увагу, наголошуючи, що значення принципу справедливості особливо зростає у зв'язку з посиленням уваги до з'ясування ролі «людського чинника» у всіх сферах життя суспільства, у тому числі і до таких своєрідних різновидів цього «чинника», як правопорушник та потерпілий [2, с. 95]. І далі продовжує, що виразом принципу справедливості у вищезгаданому значенні і є широке застосування на практиці різних видів звільнення від кримінальної відповідальності й покарання. За чинним законодавством ми це спостерігаємо в аспекті норм статей 46, 65 та 75 КК України.

Іншим словами, справедливо звільнити особу від відповідальності, призначити узгоджене покарання або звільнити від відбування покарання з випробуванням у випадку її примирення з потерпілим, це є двостороннім виразом справедливості щодо обох суб'єктів кримінально-правового конфлікту. З приводу справ приватного кримінального переслідування (обвинувачення), як елемента диспозитивності, то тут справедливість виражається в тому, що саме потерпілий може визначити, чи звертатися до правоохоронних органів та вимагати її відновлення, чи ні. В будь-якому випадку справедливо, що держава надає у визначеному колі справ право потерпілому на власне самовизначення з приводу ініціації кримінального провадження та його розвитку, чим додатково сприяє досягненню соціальної справедливості.

Диспозитивність, яка розуміється як можливість потерпілого власною волею впливати на реалізацію кримінально-правових відносин, не суперечить традиційним принципам кримінального законодавства і кримінально-правової політики. Навпаки, вона є уособленням більш широкоформатного погляду на можливості застосування згаданих принципів у сьогодишніх реаліях пошуку ефективної кримінально-правової парадигми та на перспективу.

Л і т е р а т у р а

1. *Ківалов С. В.* Вступ до українського права / С. В. Ківалов ; за ред. С. В. Ківалова, Ю. М. Оборотова. — О. : Юридична література, 2005. — 616 с.
2. *Фріс П. В.* Кримінально-правова політика України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / П. В. Фріс ; Національна академія внутрішніх справ України. — К., 2005. — 439 с.
3. *Пиголкин А. С.* Теория государства и права : учебник / А. С. Пиголкин. — М. : Городец, 2003. — 253 с.
4. *Бержель Жан-Луи.* Общая теория права / Жан-Луи Бержель. — М. : Nota Bene, 2000. — 576 с.
5. *Лопашенко Н. А.* Уголовная политика / Н. А. Лопашенко. — М. : Волтерс Клувер, 2009. — 608 с.
6. *Чередниченко Е. Е.* Принципы уголовного законодательства: понятие, система, проблемы законодательной регламентации [Електронний ресурс] / Е. Е. Чередниченко. — М. : Волтерс Клувер, 2007. — 192 с. — Режим доступу: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z2118_page_5.html
7. *Гацелюк В. А.* Реализация принципов уголовного права Украины: проблемы и перспективы [Електронний ресурс] / В. А. Гацелюк. — Режим доступу: http://www.crime.direx.org/e-library/books/gate_princ_1/1.htm. — С. 7.
8. *Беккариа Ч.* О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа ; сост. и предисл. В. С. Овчинского. — М. : ИНФРА-М, 2004. — VI, 184 с.
9. *Галактионов С. А.* Принцип справедливости (Уголовно-правовой аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 [Електронний ресурс] / С. А. Галактионов. — Рязань, 2004. — 169 с. — Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/96526.html>
10. *Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации (постатейный)* / под ред. Чучаев А. И. — М. : Инфра-М ; Контракт, 2009. — 1016 с.

Інга Робертівна ДАНИЛЬЧЕНКО,

асистент кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія»

СІМЕЙНЕ НЕБЛАГОПОЛУЧЧЯ — ОДНЕ ІЗ ОСНОВНИХ ЧИННИКІВ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Сучасний стан становлення України як правової держави характеризується спрямованістю держави на забезпечення прав і свобод людини, вільний і всебічний розвиток її особистості, а також виховання людини в дусі поваги до національних традицій та законодав-